

УДК 821.161

В. Г. Даниленко,
кандидат філологічних наук
(м. Київ)

ТРАДИЦІЇ ЕПІЧНОГО ТЕАТРУ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ РАДІОДРАМАТУРГІЇ

У статті розглядається значення досвіду для розвитку сучасної української радіодраматургії; з'ясовується специфіка поетики радіоп'єси; аналізуються тематичні обрії сучасної української радіодраматургії. У статті також подається екскурс в історію розвитку радіотеатру, як оригінального виду драматичного мистецтва.

Появу радіоп'єси дослідники жанру відносять до двадцятих років минулого століття. Вважається, що першовідкривачами радіодраматургії були англійці. Уже перша радіодрама Річарда Х'юза "Небезпека", яка прозвучала на лондонському радіо 15 січня 1924 року, показала, що поставити такий твір на сцені практично неможливо. Дія радіоп'єси "Небезпека" відбувається в цілковитій темряві глибокої шахти, яку після аварії затоплює водою. Опинившись у підземній пастці, троє шахтарів у відчай чекають порятунку. Ця п'єса відразу стала хрестоматійною, продемонструвавши силу звукового театру, який викликав культурний шок у її перших слухачів, вражених "симфонією шумів".

Відтак радіодраматургія захопила найкращих письменників ХХ століття, які випробували себе в новому жанрі. Серед таких письменників були Бертольд Брехт, Генріх Белль, Зігфрід Ленц, Макс Фріш, Фрідріх Дюрренматт, Семюел Беккет, Юджин О' Ніл та інші.

Після радіопостановки роману Герберта Уеллса "Війна світів" радіодрама завоювала популярність в усьому світі.

Радіодраматургія дала могутній поштовх епічній драмі, виявивши нові грані людського самовираження і нові розповідні техніки, які демонструвало радіо, максимально звузивши художні образи до мови і звуків.

Незабаром радіоп'єса дійшла і до Радянського Союзу. В Україні радіодраматургія народилася і загинула у тридцяті роки в Харкові під час розгулу сталінізму. Першою українською радіодрамою стала п'єса Олега Димінського "Uber alles" ("Понад усе"). У 1933 році ця п'єса про зайву людину свого часу, талановитого німецького винахідника Брауна, прозвучала на українському радіо. До кінця 1933 року на хвилях українського радіо з'явилося понад 20 оригінальних радіодрам. Почав виходити перший радіосеріал для дітей, науково-фантастична епопея "Клуб завойовників світу". Але саме засновник української радіодраматургії Олег Димінський став причиною її заборони. За сатиричну п'єсу "Я перекладаю" Димінського було звільнений "без права працювати в радіосистемі". Йому інкримінували шкідництво, націоналізм, фашизм, а радіодраматургію в Україні затаврували як "езопівщину" і "куркульське хуторянство". В Україні радіоп'єсу заборонили, а на радіо почали ставити прозові твори, дозволені цензурою.

За всю історію свого існування кіно, література, театр часто лукавили, прислужуючись режимам і тиранам, а радіодрама залишилась невідкладною політичної кон'юнктури. Небезпеку в радіодраматургії побачили не тільки в Радянському Союзі, а й у фашистській Німеччині та США доби маккартизму, де радіодраму вважали "антиамериканським і комуністичним явищем". В Америці шеф ФБР Едгар Гувер переслідував радіодраматургів, називаючи їх "таємними комуністами". У Німеччині Адольф Гітлер радіодраматургію просто заборонив. А в Радянському Союзі Йосиф Сталін радіодраматургів розстрілював і садив до таборів для політ'язнів.

У 60-80-і роки ХХ століття радіоп'єси в Україні іноді з'являлися серед інших театральних форм художнього радіомовлення.

Поштовхом до відродження радіодраматургії в Україні став всеукраїнський конкурс радіоп'єси під девізом "Відродимо забутий жанр!", організований у 2007 році Національною радіокомпанією України, в якому взяло участь 500 радіоп'єс.

Ознайомлення з відібраними радіоп'єсами дозволяє зробити висновки, що сучасна українська радіодраматургія, підхопивши традиції, закладені в тридцятих роках минулого століття, націлена на гострі, раніше заборонені теми сучасного і минулого України.

Метою цієї доповіді є аналіз епічних традицій сучасної української радіодраматургії, відібраної в 2007 році експертами всеукраїнського конкурсу радіоп'єс.

У 2002 році Ілля Хоменко в дисертації "Оригінальна радіоп'єса: історія, теорія, практика" вже перші українські радіодрами тридцятих років назвав "багатоплановим, соціально спрямованим мистецтвом".

Саме такими багатоплановими і соціально спрямованими творами стали радіодрами першого всеукраїнського конкурсу радіоп'єси "Відродимо забутий жанр!", в яких простежуються виразно епічні тенденції.

Традиційним визначенням епічного театру є тяжіння до монументальної, ідеалізованої поведінки героя героїзованої "золотої доби", як у радіоп'єсі Бертольда Брехта "Допит Лукулла" про героїчні часи Римської імперії.

Військовий конфлікт і політичне протистояння народів – основа усіх давніх епічних творів. І троянська війна в "Гліаді", і пошуки нових земель після знищення Трої Енеєм у поемі Вергілія "Енеїда", і героїка давньоісландського епосу "Едда Старша", і німецького "Пісня про Нібелунгів", і французького "Пісня про Роланда" та інших національних епосів показують поєдинок людини і обставин, особистості і фатуму, який тяжіє над нею.

У цьому сенсі брехтівські традиції епічної радіодрами простежуються в радіоп'єсі Володимира Лиса "Полювання на брата".

У п'єсі Лиса колишній енкавєєсівець, капітан держбезпеки Олег Чепіга, "на руках якого кров десятків, якщо не сотень людей", замовляє вбивство рідного брата Вадима, що живе на хуторі біля Шацьких озер. У радіоп'єсі два паралельні сюжети, що розгортаються в минулому й сучасному.

Історія з минулого відбувається після Другої світової війни, коли капітан Олег Чепіга прибув до Луцька для розробки спецоперацій, пов'язаних із ліквідацією загонів УПА, що діяли на Волині.

Одержавши завдання ліквідувати ватажка місцевої УПА під псевдо Вишня, капітан держбезпеки виявляє в досьє Вишні фотографію рідного брата Вадима, колишнього офіцера Червоної Армії, що потрапив у оточення, був поранений, і його виходила місцева дівчина. Так колишній радянський офіцер став командиром групи УПА.

Потрібна переконлива мотивація, чому офіцер Червоної Армії Вадим Чепіга родом зі Східної України став командиром повстанців. І така мотивація в радіоп'єсі знайдена. В 1941 році діяв наказ Климента Ворошилова екіпажам не покидати підбитих танків, а згоряти разом із бойовою технікою. "Ми втратили сотні першокласних екіпажів, котрі згоріли живцем або ж були розстріляні своїми при спробі покинути танк" [1: 4], – розповів Олегу один із танкістів, на очах якого, охоплений полум'ям підбитого танка, його брат Вадим намагався врятуватись і був підкошений автоматною чергою комісара СМЕРШу.

Колишній офіцер Червоної Армії Вадим Чепіга на собі відчув антигуманізм радянської системи і з цією системою вирішив боротися. Його досвід і офіцерський вишкіл згодились у лісі в групі "Волинь-Полісся", де Вадим став спочатку курінним, а потім – командиром групи. Так брати опинились у ворогуючих арміях. Олег розуміє, що відтепер рідний брат – загроза його життю і кар'єрі. "Виходить, ти не загинув, брате, – каже капітан НКВС Олег Чепіга. – Тепер ти моя найбільша загроза. Якщо довідаються, чий я брат, доведеться розпрощатися і з мрією про академію, і з кар'єрою... гірше того, попрямувати на Колиму" [1: 4].

Олег Чепіга закидає в село, в якому дівчина виходила пораненого брата, агента НКВС – вчительку української мови й літератури, щоб вона одержала від дітей інформацію, де переховується Вадим. За логікою сюжету брати не могли обговорювати поведінку один одного, перебуваючи кожен у своєму середовищі: один у схроні, другий – у кабінеті Волинського НКВС. Але в радіоп'єсі вони ведуть суперечку. Цей прийом, коли два брати, невидимі один для одного, ніби спілкуються між собою, є вдалим авторським винаходом, що дозволяє сконцентрувати радіодраму навколо основного конфлікту.

Через свого агента Олег дізнається ім'я дівчини Ярини, що врятувала Вадима, і після цього полювання на брата вступило у фазу свого логічного завершення. Олег Чепіга заарештовує батьків, брата й сестру Ярини, щоб вона вивела його на схрон, у якому переховується Вадим. Морально зламана дівчина видає криївку коханого. Але в момент, коли брати зустрілися в лісі, рука Олега не піднялась на брата, і він вдає ніби в нього заклинило автомата.

За утаювання інформації про брата офіцера НКВС Олега Чепігу оголошують зрадником і засуджують до двадцяти п'яти років таборів. Стільки ж отримали його брат Вадим і Ярина.

Через двадцять вісім років обізлений на Вадима за зламане життя Олег через кілера замовляє вбивство брата.

Гуманістичний пафос цієї радіоп'єси розкривається у фіналі, коли двоє братів прощають один одному затьяжне ворогування і знаходять у притулку для самотніх старих людей осліплу Ярину.

У радіоп'єсі "Полювання на брата" викладено драму поневоленого українського народу, змушеного вести братовбивчу війну у ворогуючих арміях.

Інша проблема порушена в радіоп'єсі Олеся Гриба "Ти ще прийдеш до себе". Структурно п'єса складається з трьох згадок (термінологія автора). Як і в п'єсі "Полювання на брата", тут теж піднімається раніше заборонена тема визвольних змагань українського народу. Головний герой радіоп'єси – вбивця Степана Бандери Богдан Сташинський. У п'єсі йому сімдесят п'ять років. Він живе під іменем Норберт у Бразилії. Сташинський звик до чужих імен і прізвищ. Раніше він мав прізвища Крилов, Дрегер, Леман, а зараз він – Норберт. Сташинського в п'єсі показано романтичним героєм, що у свої сімдесят п'ять років усе ще кохає свою померлу дружину Інге. Він дожив до епохи мобільного

телефону й Інтернету, але його життя зводиться до перевірки здоров'я в лікарні Себастьяна, попивання крадькома забороненої лікарями кави, розмов зі своєю померлою дружиною Інге, нинішньою дружиною Агатою та п'ятнадцятирічною бразильською дівчинкою Нурі. У Сташинського все є для того, щоб у спокої дожити свій вік. Однак усвідомлення, що він убив людей роз'їдає його безжурну старість. У розмові з померлою дружиною він говорить: "Я – убивця. Я вбив двох людей не у відкритому бою, а як це роблять душугуби – таємно, коли вони не сподівались" [2: 6].

Померла дружина Інге – ніби совість, якій сповідується Богдан Сташинський. "Можна заховатися на краю світу, але як заховатись від самого себе?" [2: 6] – говорить він.

Цокання годинника в радіоп'єсі виконує роль своєрідної машини часу, яка переносить Сташинського в минуле.

Ось він знайомиться з Інге в трамваї у Західному Берліні. На вулиці 1957 рік. Богдан Сташинський порушує головний принцип спецслужб – доповідати керівництву про своє особисте життя і не розповів про знайомство з молодою німкою Інге Поль. З першою погляду вони закохуються одне в одного. За допомогою шумових ефектів радіоп'єса переносить у минуле героя. Під свист вітру й перестук вагонних коліс Богдан опинився в минулому, коли його, бідного студента, ввічав кондуктор і висадив у Підзамчі.

Епічні вставки подано радіофрагментами. Наприклад, фрагмент нальоту бійців УПА на потяг, що вивозив людей із Західної України до Сибіру, коли чути вигуки радянського солдата і повстанця.

До кінця життя минуле не відпускає Богдана Сташинського. "... війна не скінчилась, вона ніколи для нас не скінчиться", – каже він [2: 11].

У радіодрамі особист Ситниковський вербує Сташинського в спецслужби, хитрощами випитує в нього інформацію про родичів, обіцяє не відправляти їх до Сибіру і влаштовує на службу в НКВС.

Раніше Богдан Сташинський служив у "групі проникнення" УПА, яку здав енкавеевцям. Ось як розповідає про те, що з ними сталося, сам Сташинський: "Недалеко від станції на світанку я побачив тих двох з мого формування "група проникнення". Вони висіли на сосні рядком, і дощ збігав цівками з їхніх босих п'ят" [2: 14].

Інге засуджує зраду Старшинського, але як жінка, що його кохає, залишається з ним до останнього дня. "Ти зрадив самого себе, – каже вона. – Але ти ще прийдеш, прийдеш до самого себе" [2: 12].

Під впливом Інге Сташинський розкається в убивстві Степана Бандери й Лева Ребета і здається поліції Західного Берліна.

У радіоп'єсі Сташинський показаний слабкою людиною, якою маніпулює радянська розвідка. Перед убивством у його душі панувало сум'яття. "В моєму мозку дзвеніло лише одне: зараз я мушу вбити людину, яка мені нічого не заподіяла. Я звертався до Бога, але Бог мовчав", – згадує убивця [2: 29].

Бразильський пастор, який здогадався, що має справу з убивцею, пропонує Богдану Сташинському написати есе про моральний аспект здачі Сташинського поліції Західного Берліну й засудження свого вчинку. У радіоп'єсі є фрагмент, як майбутній вбивця відпрацьовує на собаці пістолет, що стріляє ампулою з отрутою. Муки совісті не відпускають ні коли він здавав друзів із лісу, ні коли вбивав собаку, ні коли вбивав людей.

У Бразилії Богдан Сташинський приховує, що він з України, називаючи себе американцем.

У фіналі радіоп'єси Богдан Сташинський помирає від свідомого передозуванням ліків і пише пастиру передсмертну записку, що складається всього з двох речень: "Найкоротший шлях до Бога – це шлях до самого себе. Найтяжча кара злочинцеві – покарання життям".

На суді Сташинського дружина Ребета заявила: "Я не маю супроти обвинуваченого почуття злоби і не кладу жодної ваги на те, щоб він був гостро покараний. Справу Сташинського я бачу, як справу трагічної долі нашого народу" [2: 36].

Радіоп'єса "Ти ще прийдеш до себе" має глибоко гуманістичний пафос. Не зважаючи про те, що в ній ідеться про долю вбивці, Богдан Сташинський зображений суперечливою і слабкою людиною, яка заплуталась, потрапивши в залежність від радянських спецслужб. У п'єсі постає галерея благородних персонажів, таких, як Інге Поль, дочка вбитого Лева Ребета, пастор Тадеуш Литовінський, перша дружина Старшинського Інге, друга дружина Агата.

Фактично ця радіоп'єса є варіантом теми Достоевського про злочин і кару.

По-іншому підходить до змалювання драматичного минулого українського народу Марина Павленко у радіоп'єсі "Місяць. Місячної ночі", події в якій відбуваються на сільському цвинтарі. Головні герої радіоп'єси – Примара та привиди пані Ірен і Віктора Глимбоцьких, останньої шляхти, знищеної радянською владою.

У радіоп'єсі Ірен Глимбоцька – сорокалітня жінка, що походила з козацького роду і своїх дітей привчала до українських традицій. Серед селян вона вважалася доброю панею. Однак коли прийшла революція, їхній маєток розбили, а склеп із останками пані Ірен пограбували.

У п'єсі привиди згадують минуле життя і те, що сталося після смерті. Але якщо Віктор Глиomboцький і на тому світі не може змиритися з брутальною реальністю (як повелися з ним і його маємком під час революції), то Ірен до цього ставиться з розумінням. "Що ж, такі були часи... – виправдовує селян вона. – Навіть ота галявина скраю цвинтаря... Без могилок, без хрестів, без будь-яких інших розпізнавальних знаків... Тут закопували померлих від голоду в 33-му... Як бачиш, Вікторе, вони й самі дорого заплатили новому режиму", – каже пані Глиomboцька [3: 3]. Вона розглядає революцію як бунт черні, вважаючи, що кожен народ має кращих і гірших людей. "І все одно, коханий, це добрі чесні люди, – переконана Глиomboцька. – Вони ще й тепер, ідучи з дому, дверей не замикають – просто зав'язують стебельце каштанового листка" [3: 4].

У радіоп'єсі Марини Павленко є ще один персонаж – Примара як образ вимореного голодом села чи то вимореної і скаліченої України. Примара говорить, що сучасні занепалі села – продовження того геноциду, який розпочали на початку ХХ століття більшовики.

У радіоп'єсі Богдана Мельничука "Тодось і Зонька" продовжується тема zdeградованого українського села, яке раніше було могутнім генетичним джерелом української нації. У п'єсі стара жінка Зонька приходить у гості до самотнього чоловіка Тодося, щоб той за пляшку самогону нарізав їй дров. Насправді ця нехитра сільська історія – драма вимираючого українського села, в якому доживають віку старі самотні люди.

З діалогу між двома літніми людьми вимальовується похмура картина запустіння села і деградації селян. Як виявилось, сини Зоньки купують на забій у людей телят, розжилися і вже не хочуть допомагати матері. Подібна ситуація і в Тодося. Ось як це пояснено словами Зоньки: "Я могла нагадати про те Тодоськові, коли мені синами докоряв. Але навіщо ятрити рану? Останнього листа Тодоськові, казали в селі, Алка три токи тому з Італії прислала. Писала, що доглядає сліпу бабуню. Назбирає трохи грошей – і повернеться до батька. Може, й доглядає, перешіптувалися сусіди, але щось воно на Алку не схоже..." [4: 4].

У п'єсі голос ведучого розповідає, що сталося з Тодосем і Зонькою через деякий час, коли старого забрали до лікарні. Повернувшись, він побачив Зоньку, яка порядкувала на його городі. Замолоду вона любила слухати, як молодий Тодось грав на кларнеті, бо була закохана в нього, в його кучері і музичний талант. Щоб віддячити старій жінці за турботу про нього, старий Тодось дістав кларнет, але в нього не вистачило сили на ньому зіграти.

Драматично звучить фінал радіоп'єси, в якому жінка запевняє чоловіка, що він набереться сил і ще заграє на кларнеті. Так на схилі віку самотнє життя підштовхнуло двоє вже немолодих людей одне до одного.

Радіоп'єса Богдана Мельничука – це продовження розробленої теми покинутих батьків у прозі українських шістдесятників, найколеритніше відтвореної в оповіданнях Григора Тютюнника.

Важливим компонентом радіоп'єси "Тодось і Зонька" є музика, яка допомагає створювати відповідний настрій. Не зважаючи на драматичний пафос твору, починається п'єса тривожною музикою, а закінчується веселою.

Усі твори з першого всеукраїнського конкурсу радіоп'єси, що мають виразно епічну основу, зачіпають глибинні проблеми української історії і нашого часу. Сюжетна логіка в них урівноважена емоційною напругою, наслідуючи ліро-епічну традицію українських народних дум і пісень.

У 1949 році стався випадок, загалом характерний для історії радіодрами. Бертольд Брехт одержав листа від південнонімецького радіо, яке просило дозволу на постановку написаної ним двадцять років тому радіоп'єси "Політ Ліндбергів", присвяченої видатному льотчику Чарльзу Ліндбергу, який здійснив перший в історії людства політ на літаку через Атлантичний океан.

20 травня 1927 року нікому невідомий двадцятип'ятирічний льотчик на маленькому поштовому літаку вилетів із американського аеродрому і взяв курс на Європу. Через тридцять годин він став світовою знаменитістю. Драматург використав прізвище Ліндберга у множині, прославивши таким чином усю команду, яка працювала на успіх льотчика.

Бертольд Брехт дав згоду на постановку радіоп'єси, але через півтора місяці йому зателефонували з Берліна і повідомили, що п'єса вийде з назвою "Політ через океан", а замість прізвища Ліндберг, буде просто слово "пілот". Виявилось, що, ставши знаменитістю, видатний американський пілот побував у Німеччині. Фашистська Німеччина запросили Чарльза Ліндберга відвідати ескадру "Люфтваффе", політати на літаку "Юнкерс-52" і відвідати заводи Хейнкеля, де збирали німецькі літаки. Ліндберга з пошаною приймали Герман Геринг, Віллі Мессершмітт і Ернст Хейнкель. За наказом Гітлера Ліндбергу вручили найвищий орден Німеччини "Німецький орел". Ця історія змусила редакторів південнонімецького радіо спішно вносити політичні правки у радіоп'єсу Бертольда Брехта.

І такі кон'юнктурні курйози трапляються з радіоп'єсою досі.

У 2007 році моя радіоп'єса "Бесараб, Бесарабський ринок і дух Довженка" перемогла в першому всеукраїнському конкурсі радіоп'єси "Відродимо забутий жанр". І коли мені вручили диплом

лауреата конкурсу і почали озвучувати п'єсу, дирекція Третьої програми Українського радіо злякалася, що п'єса – сатира на колоніальну ментальність українських засобів масової інформації. Режисеру повідомили, що в цій п'єсі треба поміняти назву і не вказувати видання й прізвище героя, оскільки газета "Сегодня", обіграна в радіоп'єсі, – рупор Партії регіонів. Остерігаючись можливих наслідків, дирекція Третьої програми не рекомендувала пускати в ефір п'єсу в такому вигляді, в якому вона перемогла в конкурсі.

В умовах глобалізації світу, коли свобода особистості все більше стає ілюзорною, поступаючись волі корпоративним інтересам і політиці сильніших країн, страх перед радіодраматургією залишається таким же, яким він був у часи Йосифа Сталіна, Адольфа Гітлера і Едгара Гувера. Порівнюючи вплив на людину радіо і телебачення, психологи зауважили, що художній фільм – пасивне сприйняття інформації, а радіоп'єса – активне, оскільки змушує напружено працювати уяву і гостріше запам'ятовувати почуте. Свого часу видатний філософ і психолог Ерих Фромм бачив у радіомовленні знаряддя боротьби з планетарною кризою гуманізму. Тому радіодраматургія і надалі залишається мистецтвом, незручним для будь-якої влади. І в цьому, безперечно, її найбільша гуманістична місія.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Лис Володимир. Полювання на брата. – На правах рукопису.
2. Гриб Олесь. Ти ще прийдеш до себе. – На правах рукопису.
3. Павленко Марина. Місяць. Місячної ночі. – На правах рукопису.
4. Мельничук Богдан. Тодось і Зонька. – На правах рукопису.

Матеріал надійшов до редакції 15.01. 2009 р.

Даниленко В. Г. Традиции эпического театра в современной украинской радиодраматургии.

В статье рассматривается значение опыта эпического театра для развития современной радиодраматургии; выясняется специфика поэтики радиопьес; анализируются тематические горизонты современной украинской радиодраматургии. В статье также подается экскурс в историю развития радиотеатра, как оригинального вида драматического искусства.

Danilenko V. H. Epic Theater Traditions in Modern Ukrainian Radio Drama.

The article is aimed at evaluating the experience of the epic theatre for development of modern Ukrainian radio drama, in particular, the issues of radio drama poetics and its topical diversity is viewed. The article comprises as well a historical backdrop of the overall radio drama as an original kind of dramatic art.